

DESPRE VALURILE TRANSDOBROGENE

GH. PAPUC

În anul 1987 muzeul constănțean a efectuat săpături arheologice de salvare pe valurile din Dobrogea, ocazionate de conducta de gaze URSS — Turcia, Grecia, care intersectează valul mare de pământ și valul de piatră la sud de stația CF Castelu, precum și de introducerea unor conducte de irigație la marginea vestică a Constanței, fapt ce a permis executarea unor secțiuni în valul mic de pământ și în valul de piatră¹.

1. Valul mare de pământ. Are capătul de vest pe malul drept al Dunării, începând de la nord de cetatea Pătulului, și pe o lungime de 4 km suprapune valul mic de pământ; după despărțirea de valul mic la 3 km se apropie de Valul de piatră cu care merge paralel, la sud de acesta, până în dreptul gării Dorobanțu, de unde valul mare de pământ trece spre nord de valul de piatră — de care se apropie din nou la intrarea în Constanța, capătul estic fiind la sud de Tomis. Lipsește pe o porțiune de 13 km între punctele „Gura Ghermelei” și „La Pietre”, având lungimea totală de 41 km, fiind în acest fel cel mai scurt din cele 3 valuri. Șanțul de apărare este orientat spre nord. Spre sud se află un șanț mai mic, executat pentru înălțarea valului, a cărui înălțime se mai păstrează astăzi pe 3—4 m. Tot pe latura sudică, valul mare de pământ este prevăzut cu 36 de fortărețe mari a căror dimensiuni medii sunt de 150×150 m (cel mai mare 200×212 m), deci cam 2,15 ha. În afară de acestea se mai află 28 de castele mici de pământ ($55 \times 22,5$ m), care, spre deosebire de fortificațiile mari au latura frontală pe val, se află la oarecare distanță de acesta; în 2 cazuri au fost construite în interiorul castrelor².

Deci valul mare de pământ este prevăzut cu 63 de castre și castele, care, pe cei 41 de km ai săi, ar da o distanță medie între castre de cca. 1,125 km și între castele — cca. 1 500 m, iar media generală a distanței dintre punctele fortificate din spatele valului ar fi de 650 m.³.

¹) La aceste investiții se mai adaugă și conducta de apă Medgidia — Constanța.

²) Castrul 11 Tocilescu (21 Schuchhardt) și castrul 6 Tocilescu (30 Schuchhardt).

³) Această medie este pur teoretică, deoarece sigur valul mare are cel puțin două faze, una cu castre și a doua când se construiesc castelele. Nu știm dacă toate castrele au fost abandonate sau numai unele dintre ele (vezi nota 2).

Cei care s-au ocupat de acest monument au remarcat numărul mare de pasaje, care-l străbat din loc în loc. Menționăm că pasajele contemporane cu valul sunt în punctele de racord ale castrelor cu valul unde șanțul era astupat, creându-se în acest fel două ieșiri laterale către inamicul venit dinspre nord⁴.

1.a. Secțiunea efectuată în valul mare de pământ în punctul traversat de conductă ne-a oferit următoarele date. Lățimea întregii fortificații la momentul construcției era de 34 m, împărțită astfel: șanțul avea deschiderea de 12 m, adâncimea fiind de 4,25 m; valul are lățimea la bază de 17 m, înălțimea sa fiind astăzi de 2,80 m. Șanțul din spatele valului avea lățimea de 5 m, iar adâncimea era de 1 metru. Adâncimea inițială a șanțului nordic și înălțimea păstrată a valului totalizează 7,05 m, dar inițial credem că înălțimea obstacolului atingea 9—10 m, iar șanțul din spate era săpat la oarecare distanță de val⁵.

Având în vedere castelele și castelele ce dublau valul avem o imagine cât de cât apropiată de ceea ce a însemnat la momentul construcției fortificația pe care am prezentat-o pe scurt.

Revenim asupra unui aspect: în zona unde am făcut secțiune, valul mare de pământ merge paralel cu valul de piatră, aflându-se la cca. 40 m sud. Această situație este specifică porțiunii dintre punctul „La Pietre” și Gara Dorobanțu, ceea ce totalizează peste 10 km (un sfert din lungimea valului de pământ), fără a mai adăuga un km din sectorul vestic.

2. Valul de piatră. În literatura de specialitate acest val este prezentat ca fiind „tot un val de pământ, pe coama căruia era construit un zid de piatră”⁶. Lungimea totală a valului este de 59 km, având capătul vestic pe latura sudică a cetății bizantine de la Axiopolis (la cca 3,250 km sud de Cernavodă), de unde merge pe direcția SE spre Valea Carasu pe care o urmărește spre sud până la Gara Dorobanțu, în paralel cu valul mare de pământ, de care aici se desparte după ce-l traversează⁷, urmărind un traseu spre SE până la sud de colțul sud-estic al comunei Valul lui Traian de unde pornește spre est către mare, mergând de astă dată paralel cu valul mic de pământ distanța între ele fiind de 100—150 m. La mare, capătul valului de piatră se află la 75 m sud de Valul mare de pământ⁸. Șanțul valului se află spre nord, având azi adâncimea de 2 m, iar valul se păstrează pe o înălțime tot de 2 m. Pe coama valului, de-a lungul, se observă acum o mică albiere — urma zidului ale cărui pietre au fost refolosite⁹, deci

⁴) P. Diaconu neagă aceste realități (Peuce, 10, 1973—1975, p. 204, nota 28) traversările fiind remarcate de Eugen Comșa (SCIV, 11, 1951, 2, p. 235); ne raliem celor spuse de E. Comșa.

⁵) Privind utilitatea șanțului sudic, considerăm că a fost făcut numai pentru un surplus de pământ și nu ca obstacol construit de o autoritate de la nord de val, care l-ar fi utilizat pentru apărare.

⁶) I. Barnea, DID, III, p. 100.

⁷) Cu ocazia construirii Canalului Dunăre — Marea Neagră (1949—1952); acest lucru nu mai poate fi controlat.

⁸) Valul mare de pământ ieșea la mare la 1 km sud de valul mic. Acesta din urmă venea la țarmul mării unde peninsula făcea un unghi ascuțit cu linia Tomisului, deci în zona Șantie-rului Naval — intrările 3 și 4 ale portului actual.

⁹) DID, III, p. 100.

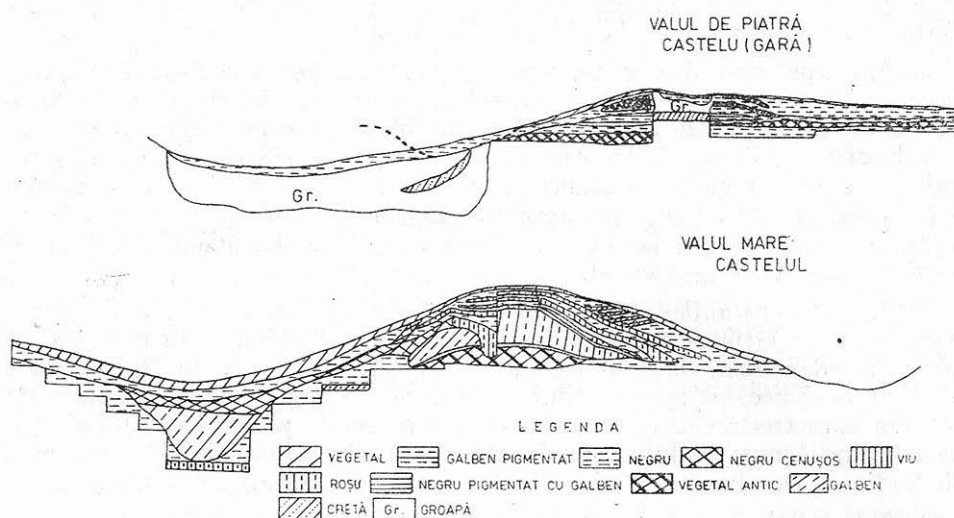

Fig. 1

o demantelare aproape sistematică a zidului. Valul este prevăzut cu 26 de caste, distanța între ele variind în funcție de teren de la 1 la 4 km; forma fortificațiilor este de asemenea diferită. În general castele se află în spatele valului, având latura frontală comună. În două cazuri acestea se află la distanță de val de-o parte și alta, având forma rotundă sau octogonală (cazul de la vest de Poarta Albă). Ar mai fi de adăugat că valul mic de pământ este suprapus de latura sudică a castrului XXIV (II) al valului de piatră lângă Constanța, iar castrul XII (XVI) situat la vest de Medgidia este construit deasupra unei porțiuni a valului mare de pământ, o notă aparte făcând observația lui R. Vulpe în acest ultim caz¹⁰.

2.a. Secțiunea efectuată pe traseul gazoductului în valul de piatră a permis observații asupra valului; marginea nordică a șanțului fusese afectată de lucrările de scoatere a pietrei, deoarece aici a funcționat o carieră, roca aflându-se la 1—1,5 m de suprafața solului. Am surprins un rând de pietre de talie mică din fundația zidului a cărui lățime este de 1,20 m; pe profilul din spatele zidului se află la nivelul fundației un strat de mortar, peste care urmează un strat de pământ galben scos din șanț, suprapus la rândul său de un strat de pământ galben. Aproape de suprafața solului, la —20 cm sub vegetal apare un strat subțire din mortar și piatră mărunță — care nu poate fi altceva decât nivelul de funcționare al valului, nivel care coboară pe panta valului spre sud. Deci între cele 2 straturi cu mortar menționate se află depuneri de pământ, diferite, pe o înălțime de peste 1 metru în apropierea zidului, spre interior. În fața zidului — spre șanț de la nivelul superior al rândului de piatră păstrat, pornește un strat orizontal, conținând mortar și piatră mărunță dar care la 2,50 m este între-

¹⁰⁾ R. Vulpe, *HAD*, p. 369.

rupt de lucrările de carieră. Stratul menționat face parte din suprafața bermei ce se întindea de la zid până la fossa.

2.b. Spre vest de secțiunea noastră valul a fost aplatizat de o planție de vie; printre blocurile de piatră adunate din vie, deoarece împiedicau lucrările agricole, am identificat un bloc din coama zidului pe care se află cioplită litera *K*. La 250 m est de reperul amintit mai sus, șanțul valului a fost executat în stâncă de pe versantul pe care valul îl cobora spre Medgidia, roca ieșind la suprafață. Lățimea șanțului săpat în stâncă, surprins într-un sondaj lat de 1 m, este de 4,20 m, iar adâncimea față de solul actual este de —2 metri.

2.c. Dimensiunile păstrate ale valului de piatră la est de secțiunea noastră sunt: lățimea totală a fortificației este de 23 m, din care șanțul 10 m, și adâncimea de 1,80 m, valul are lățimea de 13 m și înălțimea de 1,50 m lunecând spre nivelul solului din spatele valului. Gropile de scoatere a pietrei nu se află, cum ne-am fi așteptat, pe axul valului ci cam la 1/3 din lățimea valului spre șanț. Observația este valabilă în zonele Medgidia — Dorobanțu și Valca Seacă — vest Constanța.

2.d. Valul de piatră l-am mai secționat la vest de Constanța pentru montarea unei țevi de irigație¹¹. Și în acest caz nu s-a putut săpa șanțul deoarece era plin cu ape menajere și petrol de la triajul CFR Palas. În secțiune a apărut zidul valului, lat de 2 m, păstrându-se două rânduri de blocuri. Fața dinspre șanț a zidului avea fundația din blocuri de piatră late de 30—45 cm și înalte de 25 cm — depășind lățimea elevației cu 15 cm. Singurul rând păstrat din elevație este din blocuri mari, înalte de 45—50 cm, probabil refolosite. Mortarul utilizat este de culoare roșcată, având în compoziție ceramică pisată. Rostul dintre fundație și zid era ocupat cu un strat gros de astfel de mortar care micșora crepida creată prin retragerea elevației de la 15 la 8 cm.

Spre șanț se afla o bermă ce pornește de la baza elevației și este marcată de urme de mortar și piatră mărunță desprinsă prin eclivare sau sfărâmare. Zidul în partea superioară conținea sigur blocuri de calcar asemănătoare celor din exploatarea de la Basarabi¹². La sud de zid stratigrafia se prezintă astfel: strat de pământ negru scos din șanț, gros de 25 cm, un rând de blocuri ce aparțineau fundației (plăci lungi, groase de 20 cm). Nivelul fundației pe această parte a zidului spre sud este mai ridicat cu 25 cm față de latura dinspre șanț. Urmează un strat de mortar, peste care stau diverse straturi de pământ de la negru cenușiu spre galben, pe o înălțime de 1,05 m, după care urmează un nivel de mortar și piatră mărunță ce pornește spre zid dar a fost tăiat de groapa pentru demontarea blocurilor. De reținut că pe coama valului se afla un drum vicinal, folosit și acum. Cele observate aici ne demonstrează că fața dinspre șanț a zidului era vizibilă până la nivelul bermei, neavând alte depuneri la data construcției.

¹¹) Secțiunea este amplasată între caestrele II și III, după Schuchhardt.

¹²) Urme certe se întâlnesc între castrul III (Schuchhardt) și Poarta Albă.

Spre interior porneau din zid straturile prezentate mai sus, deci zidul se sprijinea de pământul depozitat în spatele său, nivelul de călcare era mult mai ridicat, poate cu peste 2 m, față de nivelul bermei.

Că lucrurile stau așa ne-o demonstrează gropile de scoatere a blocurilor care nu se află pe zona cea mai înaltă a valului, ba chiar la marginea dinspre șanț a acestuia și un alt fapt, blocurile mari găsite în șanțul valului (secțiune din 1986) demonstrează că de aici se puteau căra mai ușor, fiind împinse la vale.

2.e. La 250 m est de secțiunea de mai sus, valul a fost ras de construirea unei ramificații a căii ferate pentru care s-a ridicat un rambleu, fapt ce ne-a determinat să efectuăm două sondaje: unul de 8×2 m, celălalt de 8×1 m¹³. În primul sondaj am surprins primul rând de blocuri din calcar de dimensiuni mari ($127 \times 40 \times 52$ cm), pe ambele fețe ale zidului. Blocurile erau așezate peste un strat orizontal din cărămizi romane refolosite, unele dintre acestea păstrând intactă o singură latură.

Același lucru, adică pavajul din cărămizi refolosite, l-am surprins și în cel de al doilea sondaj. În acest caz zidul fusese ras până la nivelul pavajului care juca rol de fundație.

3. Valul mic de pământ este cel mai lung dintre valurile transdobrogene, are 61 km, nu prezintă nici un fel de lagăre sau alte fortificații și spre deosebire de primele, are șanțul orientat spre sud. Capătul de vest pornește de la nord de Cetatea Pătului de lângă satul Cochirleni, străbate Dobrogea mult mai spre sud de celelalte două, mergând în cea mai mare parte pe cota de 100 m până în dreptul Murfatlarului de unde pornește către est; la intrarea în Constanța era tăiat de celelalte două valuri și ieșea la mare puțin la sud de cetatea Tomis — cu toate că unii cercetători au considerat că pornea chiar din zidul orașului antic¹⁴.

Înălțimea valului este de 1—3 m și lățimea de 7—10 m pe când șanțul are adâncimea de 1 m, iar lățimea la buza valului de 13 m. Are starea de conservare cea mai precară, în mare parte datorită lucrărilor agri-

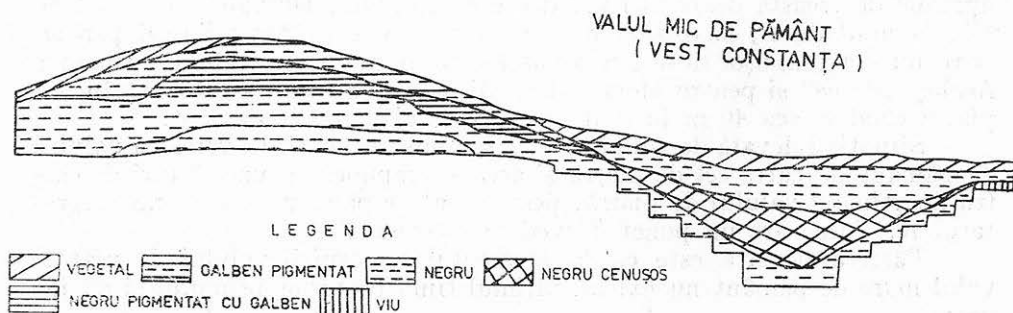

Fig. 2

¹³) Sondajele au fost determinate de existența unor gropi anterioare și de faptul că blocurile de piatră se conturau la suprafața solului.

¹⁴) DID, III, p. 98.

cole. Cu toate acestea sunt încă zone bine conservate care depășesc în înălțime valul mare de pământ. Așa se întâmplă într-o porțiune păstrată pe 400 m, în unghiul format între șoseaua Medgidia — Ciocârlia și Ciocârlia — Basarabi, în zona satului Siminoc.

3.a. Valul mic a fost secționat în apropierea triajului CF Palas — Constanța pentru introducerea unei conducte de irigații. Situația redată de secțiune este următoarea: lățimea fortificației este de 31 m, din care șanțul are 14 m deschidere, iar adâncimea era de 3,75 m. Valul este lat de 17 m și se păstrează pe înălțimea de 2,90 m. Având în vedere și drumul de deasupra care l-a tasat în ultimul secol, dar și acțiunea factorilor naturali, rezultă că înălțimea valului era în jur de 4 m — obstacolul în sine, între fundul șanțului și vârful valului era în jur de 8 m, adică cu nimic mai prejos decât valul mare de pământ.

Valul mic de pământ este cel mai vechi dintre aceste fortificații, deoarece este tăiat sau suprapus fie de celelalte două, fie de castre ale acestora¹⁵.

Punem în discuție situația remarcată pe dealul de la sud de Castelu — unde valul mare și valul de piatră merg paralel — la mică distanță unul de altul, ultimul fiind spre nord.

Din prezentarea stratigrafiei a rezultat și starea actuală a valurilor, dar și date despre starea lor inițială. Un fapt este cert, anume: valul mare de pământ este mult mai mare, se păstrează mult mai bine și în prezent. Reamintim și faptul că am sondat un punct unde șanțul valului de piatră a fost excavat în stâncă. Cronologia relativă din istoriografia noastră, plecând de la relația dintre cele două valuri, consideră valul de piatră posterior valului mare de pământ. Situația din zona cercetată de noi, și din vecinătatea Fabricii de ciment Medgidia —, nu concordă cu observațiile anterioare. Anume, dacă valul de pământ exista de ce s-a ridicat valul de piatră la 35—40 m nord de valul de pământ care și acum arată monumental?¹⁶

Pe dealul de la vest de săpătura noastră valul de pământ merge aproape de creasta dealului fiind deosebit de mare, iar valul de piatră se află la nord de el, la o diferență de —15 —20 m, către mijlocul pantei. Oare nu era mai ușor să se construiască zidul de piatră pe valul de pământ? Același „de ce” și pentru efortul de a disloca stâncă din șanțul valului de piatră când la cca 40 m în spate se afla valul mare de pământ.

Situația relevată de noi pune sub semnul întrebării traversarea valului de pământ de către cel de piatră și acea suprapunere a unei laturi de castre aparținând valului de piatră, peste valul de pământ, caz în care regre-tatul R. Vulpe are un punct de vedere interesant¹⁷.

Părerea noastră este că la momentul construirii valului de piatră, valul mare de pământ nu exista, ultimul fiind posterior primului și nu invers.

¹⁵) *Ibidem*

¹⁶) Acest punct de vedere l-am prezentat în noiembrie 1989, la Sesiunea anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

¹⁷) Vezi nota 10.

Multe discuții au fost determinate de autoritatea care a construit aceste valuri, precum și rolul lor: au fost sau nu frontieră.

Punctul nostru de vedere este că avem de-a face nu cu o frontieră ci cu un aliniament de apărare. Dacă valul de piatră era făcut de bulgari, iar Tomisul, ruinat sau nu, se află mai nord de val, deci în teritoriu bizantin și Bizanțul îi folosea portul, cum de au apărut atâtea inscripții și monumente tomitane în zidul valului? O altă întrebare este pusă de carierele de piatră de la Medgidia și Cernavodă — care se află la nord de valul de piatră¹⁸. Relațiile bulgaro-bizantine erau de o asemenea natură încât să permită primilor fortificarea folosind materiale existente pe teritoriul inamic?

Răspunsul este unul singur: constructorul celor două valuri stăpânea de-o parte și de alta a valului, căzând astfel calitatea de frontieră și rămânând aceea de aliniament de apărare în zona cca mai strâmtă, dublat și de smârcurile Văii Carasu; vadurile de trecere a Dunăril rămân la nord, iar cel de la Durostorum putea fi apărat eficient. Valul prevăzut cu caste denotă concepția strategică a unei autorități militare care nu trecuse de 1—2 secole la viața urbană, ci aceasta îi era specifică. Bizantinii au realizat acest aliniament pentru a împiedica orice invazie dinspre nord fără a abandona teritoriul aflat la nord de val până la gura fluviului.

¹⁸) A. Panaitescu, Pontica, XI, p. 246—252, P. Diaconu, Pontica XIII, p. 192.